

УДК 81:81.111

Н. М. Дайнека,*Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир*

ІНТЕРДИСКУРСИВНІСТЬ КІБЕРПРОСТОРУ ЯК ОНТОЛОГІЧНА ПЕРЕДУМОВА ДЛЯ АКТУАЛІЗАЦІЇ КІБЕРБУЛІНГУ

Статтю присвячено аналізу інтердискурсивності як характеристики кіберпростору та передумови для актуалізації кібербулінгу. Інтердискурсивність визначено як когнітивну категорію, що відображає взаємодію знань і когнітивних процесів. Визначено сигнали інтердискурсивних зв'язків: прототипові та ядерні елементи планів дискурсу. Інтердискурсивність кіберпростору визначається як передумова актуалізації стратегії кібербулінгу.

Ключові слова: кіберпростір, дискурс, інтердискурсивність, інтертекстуальність, кібербулінг.

INTERDISCURSIVITY OF THE CYBERSPACE AS THE ONTOLOGICAL CONDITION FOR THE ACTUALIZATION CYBERBULLYING

*The paper is dedicated to the analysis of the interdiscursivity as the polycode characteristic of the cyberspace and the condition for the actualization of cyberbullying. In the research of characteristics and markers of the cyberbullying the main attention is paid to the pragmatics and the context of communication. According to the main principle of the system approach the indicators of cyberbullying are examined in the *уциду* context, which is defined as discourse.*

The interaction and differences between the concepts «interdiscursivity» and «intertextuality» is examined. The interdiscursivity is defined as a cognitive category that reflects the active interaction of different knowledge and cognitive processes.

The explicit intertextual connections, which greatly simplify the interpretation of the cyberbullying texts are defined as relevant because the demonstration of cyberbullying is aimed at mass recipients in the sphere of Internet.

Among the interdiscursive connection signals such types are defined: prototypical, kernel elements of conceptual and language spheres of the discourse. The interdiscursivity of the cyberspace is defined as the condition for the cyberbullying strategy actualization with the use of non-verbal semiotic systems.

In this paper different types of demonstration of the intertextuality actualization in the cyberspace are also defined.

Key words: cyberspace, discourse, interdiscursivity, intertextuality, cyberbullying.

ИНТЕРДИСКУРСИВНОСТЬ КИБЕРПРОСТРАНСТВА КАК ОНТОЛОГИЧЕСКАЯ ПРЕДПОСЫЛКА ДЛЯ АКТУАЛИЗАЦИИ КИБЕРБУЛЛИНГА

Статья посвящена анализу интердискурсивности как поликодовой характеристики киберпространства и предпосылки для актуализации кибербуллинга. Рассмотрены взаимосвязь и различия понятий «интердискурсивность» и «интертекстуальность». Интердискурсивность определена как когнитивная категория, которая отображает активное взаимодействие разных знаний и когнитивных процессов. Среди сигналов интердискурсивных связей выделены прототипичные, ядерные элементы концептуального и языкового плана дискурса. Интердискурсивность киберпространства определена как предпосылка актуализации стратегии кибербуллинга при помощи использования невербальных семиотических систем.

Ключевые слова: киберпространство, дискурс, интердискурсивность, интертекстуальность, кибербуллинг.

Постановка проблеми. В дослідженні онтологічних характеристик явища кібербулінгу та його маркерів особливої уваги заслуговують їх прагматика і контекст комунікації. Спираючись на принцип системного підходу, параметри кібербулінгу необхідно розглядати в максимально повному контексті їх застосування, чому слугує дискурс.

Незважаючи на різне тлумачення поняття «дискурс», загальноприйнятим є той факт, що мову не можна досліджувати поза межами її функціонування. Відповідно, дискурс містить параметри суб'єктів, ситуації і надає широкий контекст.

Отже, доцільним видається розглянути поняття контексту, який відіграє провідну роль у процесі аналізу дискурсу. Жоден дискурс не існує поза контекстом і окремо від інших типів дискурсу. Він співвідноситься з дискурсами, що відображають схожі (або тотожні) соціальні події, схожу авторську позицію та систему аргументації, схожий широкий соціально-політичний та історичний контекст, в межах якого вони утворилися [9, с. 140–141]. Дослідження інтердискурсивності кіберпростору має відбуватись через аналіз дискурсивного контексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи питання контексту, видається доцільним розмежувати поняття мовного, позамовного та дискурсивного контексту. Мовний контекст є «фрагментом тексту, що містить обрану для аналізу одиницю і є необхідним й достатнім для визначення значення цієї одиниці». Позамовний контекст представлений у вигляді «ситуації спілкування, що містить умови комунікації, самих мовців, їх ставлення тощо» [7, с. 238].

«Дискурсивний контекст являє собою єдність соціальних, психологічних, прагматичних характеристик і виступає як абстракція стосовно реальних ситуацій... Поряд із внутрішньомовними умовами, що виходять з мовних елементів та їх відношень, дискурсивний контекст включає і комплекс зовнішніх умов комунікації, що проєктуються в область дискурсу» [2, с. 26–27].

В межах дискурсивного контексту виділяють зовнішній і внутрішній або транссеміотичний і семіотичний [13, с. 146–152; 1, с. 16–27]. А. П. Мартинюк визначає транссеміотичний як контекст «звернений до комунікативної ситуації у всьому різноманітті її антропоцентричних, етнографічних, соціологічних, мовних, і культурних складових» і виокремлює в його межах три прагматичних типи контексту: екзистенціальний (світ об'єктів, станів, подій та суб'єктів, що породжують/інтерпретують висловлювання); соціокультурний (чинники, що визначають суб'єкта дискурсу «як члена певного етнокультурного соціуму й частково визначають значення мовних одиниць»); психологічний (психологічні процеси й регулятиви, відповідальні за мовленнєву дію та взаємодію). Фактори транссеміотичного або зовнішнього контексту мають вплив на комунікативну діяльність, перетворюючись на складову внутрішнього семіотичного контексту, який є «інтерпретацією реальності у межах сформованого в конкретній лінгвокультурі «бачення світу», яке, власне, і становить когнітивні підстави комунікативної діяльності індивіду як члена цієї лінгвокультури» [1, с. 17, 20, 23].

Для дослідження прагматико-комунікативних параметрів кібербулінгу найбільш прийнятною, на наш погляд, є саме комунікативна модель Т. Ван Дейка, оскільки вона не тільки припускає систематизований опис його різних вимірювань, але і дає можливість визначити відношення між використанням мови, ідеями і переконаннями і їх взаємодією.

Основними принципами аналізу дискурсу, згідно моделі Т. ван Дейка, є: 1) вивчення природної мови текстів і розмов; 2) використання контексту (соціального і культурного); 3) лінійна послідовність аналізу структурних одиниць; 4) розгляд письмового і усного дискурсу як соціальної практики його учасників; 5) вивчення усної мови, але без повного ігнорування мови письмової; 6) врахування категоризації, що відтворюється його учасниками; 7) виявлення загального значення і функцій дискурсу; 8) аналіз дискурсу за всіма напрямками і на всіх рівнях (звуковому, граматичному, семантичному); 9) облік конструктивності дискурсу, конструктивні елементи якого можуть функціонально використовуватися, розумітися і вивчатися як складові інших елементів; 10) облік загальних граматичних, комунікативних правил і правил мовної взаємодії, а також розгляд порушень, ігнорування і змін існуючих правил у даному дискурсі; 11) виявлення стратегій, якими користуються мовці для досягнення мети дискурсу; 12) визнання ролі соціальної когніції у дискурсі – тобто знань, відносин, ідеологій, норм, цінностей [12, с. 29–31].

Цілі і завдання статті – аналіз інтердискурсивності кіберпростору як онтологічної передумови актуалізації кібербулінгу.

Для досягнення цілей і завдань статті використано порівняльно-описові методи, а також методи лінгвістичного спостереження та аналізу різних типів дискурсу, визначення їх когнітивних і прагмалінгвістичних особливостей. Матеріалом для аналізу слугували тематичні літературні джерела та приклади реалізації комунікативної стратегії кібербулінгу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дискурс є принципово відкритою системою, дискурсивною формацією, тобто сукупністю тематично співвіднесених текстів. Зміст (або тема) дискурсу реалізується не в окремому тексті, а в комплексній взаємодії багатьох текстів. За такого тлумачення дискурс позначає комунікативний простір, який уможливорює взаємодію певних типів тексту. Відповідно, дискурс притягує не одну комунікативну подію, а цілий комплекс подій [11, с. 173]. Дискурсивність означає розуміння тексту не окремо (як ізольованої одиниці), а в якості складової метатекстової єдності. Отже, дискурсивність слід розглядати як ознаку тексту, що характеризує його відкритість метасистемі дискурсу, якщо розуміти останній як сукупність однорідних за змістом текстів [11, с. 174].

Відповідно, якщо існують зв'язки між текстами, то можливою видається також взаємодія, діалогічність між різними типами дискурсу. Це, у першу чергу, стосується Інтернет-дискурсу, де можна простежити декілька перспектив в одному тексті, оскільки користувачі додають інші типи дискурсу або дискурси інших мовців у свій власний.

Поняття маркованості інтертекстуальних відношень піднімає питання про діапазон лінгвістичних сигналів, що уможливають інтерпретацію міжтекстових зв'язків. Маркованість актуалізується у вигляді лінгвістичних сигналів міжтекстового діалогу на фонетичному, лексичному, синтаксичному рівнях, а також у стилістичній та композиційній площинах. Поняття маркованості пов'язане з усвідомленими, навмисними, чітко матеріалізованими у тексті посиланнями на інші тексти. Внаслідок цього маркованість тлумачиться та оцінюється в перспективі авторської інтенціональності. Маркованість спрямована на привертання уваги адресату через порушення однорідної тканини тексту [11, с. 196–197]. Таким чином, інтертекстуальність проявляється на вербальному, текстовому рівні, тоді як інтердискурсивність є процесом когнітивного рівня, взаємодією у свідомості мовця одиниць надтекстового рівня, до якого належать дискурси та різні семіотичні системи. Реалізація цього процесу за умов полікодового середовища у свідомості мовців відбувається через проникнення до тексту одного семіотичного типу, експліцитно виражених текстів у свідомості іншої семіотичної системи, зокрема візуальної або аудіо інформації. Відповідно, такі тексти мають високий рівень регулятивного впливу на реципієнта, оскільки вони апелюють до когнітивних процесів мислення [9, с. 141].

Текстова експліцитна інформація сприймається на фоні дискурсивної, більш імпліцитної інформації, без якої належна інтерпретація тексту видається просто неможливою. Відмінності між інтертекстуальністю та інтердискурсивністю, на думку І. К. Архіпова [3, с. 187], містяться у взаємозалежності мови і мислення: «суть відмінності полягає у тому, що дискурсом називають всі до- і післятекстові процеси, які відбуваються у свідомості». Інтердискурсивність запускає механізм діалогічного зіткнення дискурсивних систем у вигляді вже встановлених когнітивних систем мислення, культурних кодів, комунікативних стратегій, тоді як у випадку інтертекстуальності спрацьовує взаємодія текстів та їх елементів [11, с. 23]. Отже, інтертекстуальність є текстовою категорією, а інтердискурсивність – когнітивною, що відображає активну взаємодію різних знань і когнітивних процесів.

Задля розмежування вказаних понять пропонується використовувати різний характер сигналів відповідних явищ. У якості інтертекстуальних сигналів функціонують конкретні мовні одиниці, що вказують на зв'язок між текстами (цитати, алюзії, ремінісценції). У випадку інтердискурсивних зв'язків сигналами є прототипові, ядерні елементи концептуального і мовного плану дискурсу [4, с. 69].

Природа інтертекстуальності полягає у безпосередній взаємодії текстових систем з експліцитно маркованими посиланнями на інший текст або у посиланні на текстотвірну модель, за якою формується інший текст. Інтертекстуальність реалізується не через мовні знаки, а через схожість тем, сюжетів, мотивів [10, с. 212]. Варто наголосити на діалектичній єдності досліджуваних понять, оскільки вони не можуть функціонувати окремо і, більш того, є взаємозалежними. Інтердискурсивні зв'язки актуалізуються в свідомості через інтертекстуальність шляхом цілої низки експліцитно виражених мовних одиниць, а також шляхом актуалізації невербальних маркерів.

Тексти вступають у взаємодію завдяки дії «когнітивних модулів» в системі знань людини [10, с. 220–221]. Інтердискурсивність є, таким чином, передумовою для появи інтертекстуальності. В інтертексті перетинаються не дискурси, а їх сліди – тексти. Інтертекстуальний аналіз повинен враховувати всі можливі дискурси, що беруть участь у формуванні інтертексту [8, с. 76], обумовлюють широкий дискурсивний контекст, та надають інформацію у вигляді когнітивних координат для інтерпретації.

Внаслідок полікодової асоціативності мислення інтердискурсивність є визначальною рисою когнітивних процесів, що актуалізується на текстовому рівні у вигляді міжтекстових зв'язків.

Оскільки демонстрація явища кібербулінгу спрямована на масового реципієнта у середовищі Інтернет, актуальними є експліцитні інтертекстуальні зв'язки, які значно полегшують інтерпретацію текстів кібербулінгу. На думку Г. В. Бобровської [5, 69] орієнтація на масового адресата і досить зрозуміла настанова на доступність і зрозумілість часто супроводжуються експлуатацією інтертекстуального мінімуму (тобто мінімальною імпліцитністю і, відповідно, максимальною експліцитністю). Звуження діапазону використання прецедентних висловів сприяє тому, що фігури інтертексту, які виконують експресивну функцію, стають шаблонними, стандартними засобами.

Інтернет-середовище здатне максимально реалізувати категорію діалогічності, оскільки будь-яка подія у вигляді повідомлення-стимулу може викликати реакцію користувачів. До того ж діалогічність можна розуміти широко як взаємодію, «перегукування» текстів чи як безпосередню взаємодію суб'єктів інтернет-дискурсу за формулою «стимул-реакція» у синхронній та асинхронній площинах.

Весь кіберпростір сьогодення пронизаний глобальними та локальними інтертекстуальними зв'язками. Підчас інформаційного запиту інтертекстуальні зв'язки актуалізуються і користувачі отримують доступ до необхідних текстів. Завдяки сучасним пошуковим системам у кіберпросторі досить легко виявити міжтекстові зв'язки, які автори прагнуть приховати, а саме випадки копіїзації та плагиату. Але пошукові системи здатні виявляти лише експліцитні зв'язки у вигляді дослівних фрагментів тексту.

Інтертекстуальність актуалізується в кіберпросторі у наступних проявах [6, с. 61–66]:

- формування глобального текстуального (та інтертекстуального) простору віртуального характеру;
- стрімке зростання ступеню відкритості текстів та можливість швидкого автоматичного виявлення експліцитних міжтекстових зв'язків;
- наявність гіпертекстуальності як іманентної властивості Інтернет-середовища;
- зростання значущості категорії діалогічності під час спілкування в кіберпросторі;
- зміна ролі одиниць (фігур) інтертексту, зокрема збільшення питомої ваги та кількості функцій цитат та цитат;
- розширення комунікативного простору прецедентності та стрімке зростання кількості посилань на прецедентні феномени.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Дискурс кібербулінгу включає тексти певних жанрів, які сформовані відповідними типами дискурсу. Діалогічність текстів кібербулінгу актуалізується у лінгвальній площині, тоді як інтердискурсивність зазначеного явища відобразатиметься на когнітивному рівні. Інтердискурсивність кіберпростору, як його полікодова характеристика, надає необмежені можливості для актуалізації стратегії кібербулінгу як через текстову діалогічність і шляхом використання невербальних семіотичних систем в їх діалектичній єдності та взаємодії. Подальші розвідки у даному напрямку можуть бути спрямовані на дослідження інших складових когнітивного простору явища кібербулінгу, які мають прямиий вплив на його мовні прояви у кіберпросторі.

Література:

1. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі / А. П. Мартинюк. – Харків : Константа, 2004. – 292 с.
2. Шевченко І. С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу / І. С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / під загальн. ред. І. С. Шевченко. – Харків : Константа, 2005. – С. 9–20.
3. Архипов И. К. Язык и языковая личность: учеб. пособие / И. К. Архипов. – СПб. : Книжный дом, 2008. – 248 с.
4. Белоглазова Е. В. Полидискурсивность как особый исследовательский фокус / Е. В. Белоглазова // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. – 2009. – № 3. – С. 66–71.
5. Бобровская Г. В. Фигуры интертекста в публицистике: газетный текст vs текст-источник, экспрессия vs стандарт / Г. В. Бобровская // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2013. – № 6 (81). – С. 66–69.
6. Колокольцева Т. Н. Новая эра интертекстуальности: глобализация интертекстуальных связей в интернет-эпоху / Т. Н. Колокольцева // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2013. – № 6 (81). – С. 61–66.
7. Литературный энциклопедический словарь / Общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева; редкол.: Л. Г. Андреев, Н. И. Балашов, А. Г. Бочаров и др. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 752 с.
8. Миловидов В. А. От семиотики текста к семиотике дискурса / В. А. Миловидов. – Тверь : Тверской госуниверситет, 2000. – 94 с.
9. Чантуридзе Ю. М. Интердискурсивность как часть когнитивного подхода к коммуникации (на примере победной речи Б. Обамы, 2008) / Ю. М. Чантуридзе // Ярославский педагогический вестник. – 2014. – № 2. – Том I (Гуманитарные науки). – С. 140–144.
10. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность: учебное пособие / В. Е. Чернявская. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.
11. Чернявская В. Е. Открытый текст и открытый дискурс: интертекстуальность – дискурсивность – интердискурсивность / В. Е. Чернявская // Стил-6. – Белград, 2007. – С. 11–26.
12. Dijk T.A. van Cognitive context models and discourse // Language Structure, Discourse and the Access to Consciousness / M. Stamenow (Ed.). – Amsterdam: Benjamins, 1997. – P. 189–226.
13. Dijk T. A. van Studies in the pragmatics of discourse / T.A. van Dijk. – The Hague : Mouton, 1981. – 331 p.